

Suomalaisen omakuvan murros

Mitä Suoma Sutela oli valmis tekemään päästäkseen professorinrouvaksi? Ketkä olivat väärärotuisia suomalaisessa 1900-luvun alun kirjallisuudessa ja kuvataiteessa? Miksi seksuaalisuudesta tuli pakottava teema usealle naiskirjailijalle? Miksi ”työmiehen nousun asia” oli fennomaaniperheen kasvatille Aune Krohnille niin tärkeä asia?

■ Monitieteinen tutkimusprojekti *Kuviteltu kansa/kuviteltu sivistyneistö – suomalaisen omakuvan murros* tarkastelee sadan vuoden takaista ajanjaksoa mm. yllä olevien kysymysten avulla. Turun yliopiston kotimaisen kirjallisuuden, kulttuurihistorian ja taidehistorian oppiaineissa toimivaa projektia johtajaa kotimaisen kirjallisuuden professori Lea Rojola ja post doc -tutkijoina työskentelevät Heidi Grönstrand, Kati Launis, Maarit Leskelä-Kärki, Kukku Melkas ja Tutta Palin.

”Kuviteltu kansa/Kuviteltu sivistyneistö – suomalaisen omakuvan murros” on osa Kooneen Säätiön rahoittamaa laajaa tutkimushanketta ”1905 – suuren murroksen ulottuvuudet”. Hankkeen lähtökohtana on suurlakkovuosi 1905 ja tavoitteena vuosisadan alun mullistusten poliittisten ja kulttuuristen vaikutusten arvioiminen. Hankkeen kaksi muuta projektia, historian tutkijoiden ”Kun kansa leikki kuningasta” ja yhteiskuntatieteilijöiden ”Kansapuheen variaatiot” toimivat Tampereen yliopistossa. Projektit toimivat tiiviissä yhteistyössä keskenään järjestäen muun muassa seminaareja ja opetusta.

Projektimme keskiössä ovat erilaiset valtapelit suomalaisen kulttuurin kentällä 1900-luvun alussa. Tarkastelemme sitä, miten käsityksiä kansasta ja sivistyneistöstä muotoiltiin ja määriteltiin, purettiin ja rakennettiin kulttuurisella kentällä 1800-luvun lopulta sisällisotaan ja sen yli. Lähestymme näitä vuosia erilaisten aineistojen avulla kysyen millaisia kertomuksia ne rakentavat kansakunnasta ja kansalaisuudesta. Miten moninaiset tekstit ja kuvat kommentoivat 1900-luvun alun tilannetta tai miten ne osallistuvat yhteiskunnalliseen

keskusteluun? Minkälainen valtasuhteiden verkosto suomalaisen kulttuurin kentälle kutoutuu aineistojemme valossa?

Sivistyneistön ja kansan monimutkainen suhde

Sivistyneistö ja kansa ovat heterogeenisiä käsitteitä, joiden purkaminen ja uudelleenmäärittely on keskeinen osa projektia. Hankkeemme pyrkiikin murtamaan vakiintuneita kulttuurisia vastakkainasetteluja kansan – ymmärrettynä laajasti kaupungin työväestöstä maaseudun mitä moninaisimpiin väestöryhmiin asti – ja sivistyneistön välillä. Kansaa ja sivistyneistöä pidetään lähtökohtaisesti määrittelemättöminä ja liikkuvina käsitteinä. Monipuolinen, niin kansan kuin sivistyneistön tuottama, aineisto mahdollistaa näihin käsitteisiin sisältyvien merkitysten purkamisen.

Perinteisesti kansan ja sivistyneistön suhde on nähty yksisuuntaisena. Yhtäältä on puhuttu kansan sivistämisestä ja analysoitu sitä, mitä tässä sivistämisprosessissa tapahtui. Toisaalta on pohdittu kansankuvan murrosta ja sivistyneistön petytymistä kansaan. Tavoitteen

namme on tämän sijaan molempien tahojen ottaminen tutkimuksen subjekiksi. Erityisesti suhteessa aiempaan tutkimukseen on tullut tärkeäksi kysyä, mitä sivistyneistölle tässä prosessissa tapahtuu. Miten sen omakuva muuttui? Oliko kaikkien sivistyneistön jäsenten kohdalla sittenkään kyse pettymyksestä kansaan?

Tutkimusten keskeisenä analyysin välineenä on identifikaation käsite. Sen avulla tarkastellaan sitä jatkuvaa samastumisen ja eroamisen käymistä, jossa omaa ”tosinta” itseä haetaan toisen kautta. Hakiko sivistyneistö omaa, kenties kadoksissa olevaa identiteettiään identifioitumalla kansaan? Entä kuinka sukupuolittunut tämä prosessi oli? Millaisen kuvan sivistyneistö muodosti kansasta itselleen, ja miten asetelmat kääntyivät 1900-luvun alun poliittisissa murroksissa? Analysoimme näitä identifikaatioprosesseja niin kirjallisissa kuin kuvallisissa, niin fiktiivisissä kuin omaelämäkerrallisissäkin materiaaleissa.

Vuoden 1905 murroksen yhteydessä on puhuttu jopa ns. sivistyneistökäännynnäisistä erityisesti kirjailijoiden ja kulttuurivaikuttajien yhteydessä. Käsitettä sivistyneistökäännynnäiset on käytetty sellaisista kirjailijoista, jotka olivat lähtöisin ylemmistä luokista mutta jotka 1900-luvun alussa kääntyivät lähelle sosialismia tai liittyivät aktiivisesti työväenluokan toimintaan. Tämän ilmiön lähempi tarkasteleminen kyseenalaistaa paitsi käsitystä yhtenäisestä sivistyneistöstä myös siitä ”kansasta”, joka nähtiin sivistyneistön ulkopuolella olevana.

Yksi sivistyneistökäännynnäisistä oli työväenpoliitikko ja -runoilija Hilja Pärssinen, joka tunnetaan työläisliikkeen kansainvälistäjänä ja teoreetikkona. Saksalaisen Clara Zetkinin kanssa käymänsä kirjeenvaihdon pohjalta Pärssinen hahmotti liikkeen toimintaperiaatteita ja työläisnaisen roolia uudessa, sosialistisessa yhteiskunnassa. Mutta Pärssinen oli paitsi poliitikko myös seitsemän kokoelmaa julkaissut runoilija, jonka kaksoisroolista käsin aukeaa näkymä 1900-luvun alun poliittiseen ja kirjalliseen elämään. Runoilijana hänen kirjoittamistaan rajoittivat erilaiset ehdot – työväenrunoudelle ominainen kuvasto ja estetismin viha, joka asetti totuuden kauneuden edelle – kuin poliitikkona. Millaiseksi työläisnaisuus hahmottuu, kun lukee rinnakkain Pärssisen poliittisia tekstejä ja runoja? Onko työläisnainen niissä ensisijaisesti luokkansa vai sukupuolensa edustaja? Naistenväliset, luokkaan kytketyt erot nousevat korostetusti esiin Pärssisen tarkastellessa työläisnaisia sorretuista sorretuimpina ”porraspuina”, kun taas porvarillinen naisasia näyttäytyy hänelle ”tautina”, joka peittää näkyvistä tärkeitä yhteiskunnallisia epäkohtia.

Krohnien fennomaaniperheen henkilökohtaista aineistoa tarkastelemalla on puolestaan mahdollista tavoittaa se moniäänisyys ja ristiriitaisuus, jolla sivistyneistö määritteli omaa asemaansa ja suhdettaan kansaan. Krohnien perheen sisarusten, Kaarle, Ilmari, Helmi, Aino ja Aune Krohnin keskinäinen kirjeenvaihto avaa sitä, millaisten julkilausuttujen

tai piilevien ennako-oletusten perusteella sivistyneistö määritteli itseään. Millaisin kriteerein se hyväksyi tai hylki, toisin sanoen millaisia sisäisiä toisia se tarvitsi rakentaakseen itselleen fennomaanista sivistyneistöidentiteettiä? Millaisia eroja tuottivat sukupuoli, kieli, suvun jatkumo sekä kulttuurinen pääoma? Hyvän esimerkin fennomaanisen sivistyneistön ristiriitaisuudesta tarjoaa nuorin tytär Aune Krohn, joka on valitsemansa elämäntavan vuoksi mahdollista määritellä nousukkaan vastakohtaksi, ”laskukkaaksi”. Mutta miten suhde kansaan muotoutui ja muuttui konkreettisesti yhteisössä maaseudulla? Entä minikälaiseksi muodostui Aunen kaltaisen syvästi uskonnollisen yksilön toiminnassa uskonnon ja fennomanian suhde?

Sukupuoli ja seksuaalisuus, sivistys ja siveellisyys

Kun kuvataidekentälle vuosisadan alun vitalistisen ajattelun hengessä laskettiin tuoretta, viriiliä talonpoikaisverta, eri kansanryhmät kohtasivat taidekouluissa ja Suomen Taiteilijaseuran kokouksissa aivan fyysisestikin. Törmäyksiä ja konflikteja syntyi luokkaeron lomittuessa kieli- ja sukupuolieroihin. Suurlakon aikoihin varsinkin nuorissa käsityöläis- taustaisissa miesopiskelijoissa ja -taiteilijoissa virinnyt kapinamieli sisälsi aidon luokkakerokokemuksen lisäksi myös annoksen romanttista uhmaa. Kuvataiteilijan ammatti teki heistä kuitenkin lähes väistämättä ”herroja”, ja vuoden 1918 jälkeen monet heistä oli-

vat hiljaa. Porvaristaustaiset, niin suomen- kuin ruotsinkielisetkin naiset, jotka olivat vuosisadan alusta alkaen jatkaneet sitkeästi ruskinilaista kansanvalistus- ja kotitaideprojektiin, saattoivat nyt ”taidetta kaikille” -iskulauseellaan yllättäen näyttäytyä poliittisesti radikaalimpina. Yhteiskunnallisesti vastuullista, ei-avantgardistista modernismia ajoivat ainakin piirustuksenopettajana, kuvittajana ja toimittajana – usein yhteistyössä Helmi Krohnin kanssa – toiminut Hilikka Finne sekä kuvataiteilija Venny Soldan-Brofeldt.

Hankkeessamme tarkastellaan myös sitä, miten siveys ja sivistys linkittyvät yhteen sivistyneistön sisäisessä moraalkoodistossa. Historiantutkimus on osoittanut, kuinka sivistyneistönaiset osallistuivat alempien sosiaaliryhmien langenneiden naisten pelastamiseen. Mutta miten sivistyneistönaiset suhtautuivat oman ryhmänsä naisiin? Monelle 1900-luvun alun naiskirjailijalle seksuaalisuudesta tuli keskeinen teema naisten identiteettiä käsittelevissä romaaneissa. Esimerkiksi Helmi Krohn ja Maila Talvio valitsivat romaaniensa aiheiksi intiimejä, muun muassa inestettiin viittaavia, teemoja kuvatesaan sivistyneistönaisen seksuaalisuuden mahdolluutta ajan moraalkoodistossa. Muodostuiko seksuaalisuudesta kysymys, jonka kautta oli mahdollista purkaa sivistyneistönaisen suhdetta niin ihanteelliseen fennomaaninaisen kuvaan kuin murtuneeseen sivistyneistön omakuvaan? Miten naiskirjailijoiden neuvottelema seksuaalisuus asettui suhteeseen fennomaaninaisen ihan-

teeseen – pystyivätkö he määrittelemään uudenlaista naisetta vai jäikö seksuaalisuus mahdolltomaksi alueeksi?

Siveellisyuden, sivistämisen ja kansalaisuuden kysymyksiä tarkastellaan myös palvelustyön tai palvelijattaren hahmon kautta. Tällä hahmolla on pitkä ja rikas perinne suomalaisessa kirjallisuudessa, ja 1900-luvun alussa siitä tuli merkittävä symboli erilaisissa luokkaa, sukupuolta ja moraalialueita koskeissa keskusteluissa sekä kirjallisuudessa että suomalaisen politiikan kentällä. Palvelijan hahmo ilmestyy kirjallisuuteen kuvaamaan tiettyä yhteiskunnallisen kriisin kokemusta. Kysymys on 1900-luvun alkupuolella uuden järjestyksen ja uusien siveellisyyskoodien esiin murtautumisesta sekä yhteiskunnallispoliittisesta suuresta murroksesta. Mitä palvelijat palvelivat 1900-luvun alun kirjallisuudessa mm. Maria Jotunin, Eino Leinon, Marja Salmelan, F. E. Sillanpään ja Maila Talvion tuotannossa?

Kansallisen rakentamisen varhaisvaiheissa kansallista yhtenäisyyttä tematisoitiin kirjallisuudessa myös sivistyneen, vaikkakin yleensä kansan parista nousseen ylioppilasnuorukaisen ja kansan tytön välisellä avioliitolla. Kun kansan ja sivistyneistön liitto osoittautuikin hankalammaksi kuin oli kuviteltu, murtui niin ylioppilaan kuin kansan tytönkin kuva. Kirjallisuudessa alettiin kritisoida kansan parista tulleita ylioppilaita ja nähdä heissä vain pyrkyrimäisiä ja nousukasmaisia piirteitä. Samalla sivistyneistössä heräsi pelottava epäily, ettei Suomen kansa ole valmis sivistymään. 1900-

luvun ensimmäisen vuosikymmenen lopussa kirjallisuudessa alkaa esiintyä yhä enemmän nousukkaita, osin traagisiakin hahmoja, joilla saattaa olla kylä sivistyksen pintasilaus, mutta jotka syvimältä ”olemukseltaan” paljastuvat karkeiksi jäljittelijöiksi. Nousukkaan tarina on kansan tarina, useimmiten sivistyneistön näkökulmasta kerrottuna. Lisää ongelmia – sivistyneistön näkökulmasta – syntyi, kun nuoret naiset eivät enää halunneetkaan pelkästään liittoa ylioppilaiden kanssa, vaan mielivät itsekin sivistyneiden joukkoon, naisylioppilaisiksi.

Sivistämisen ja puhtauden kysymykset liitettiin myös 1800- ja 1900-luvun vaihteessa Suomessa käytyihin hygieni- ja rotukeskusteluihin, jotka tematisoituivat ajan kirjallisuudessa ja kuvataiteessa. 1800-luvulta periytyneet näkemykset kehitysoista ja perimästä saivat vuoden 1905 suurlakko vuoden jälkeen aivan uudenlaisia painotuksia. Suomalaisen sisäisiä, eri yhteiskuntaluokkien – joskus myös maalaisten ja kaupunkilaisten – välisiä suhteita ja ristiriitoja alettiin jäsentää rodun käsitteellä. Eroja legitimoitiin ominaisuuksilla, jotka oli mahdollista määrittellä pysyviksi ja muuttumattomiksi. Niin Aino Kallaksen, Selma Anttilan, Ilmari Kiannon, Joel Lehtosen, Eino Leinon kuin F. E. Sillanpäänkin teoksissa tarkasteltiin eri näkökulmista näitä luokan ja ”rodun” välisiä kytköksiä.

Tutkimuksessamme avataan sitä suomalaiskansallista kulttuurin kenttää, jolla tämäntapainen sivistyneistön

itseään määrittely tapahtui ja samalla nostetaan esille niitä keinoja, joilla tuo esittäminen tapahtui. Toisinaan suomalainen ja eritoten suomenkielinen kansa rinnastettiin Afrikan häntää kärsiviin ja apua tarvitseviin kansoihin, joskus se taas esitettiin niin turmeltuneena, että auttaminen oli mahdotonta. Monien naiskirjailijoiden romaaneissa ”aito” ja ”puhdas” kansa oli löydettävissä ainoastaan Ruotsin tai Norjan tuntureiden kupeesta – ei siis lainkaan Suomesta.

Koska tämä rappion juonne vahvistui nimenomaan vuoden 1905 suurlakon jälkeisestä poliittisesta hajaannuksesta ja kärjistyi sisällissodassa, on sen jälkeä kirjallisuudessa syytä tarkastella uudelleen. Tutkimuksemme kirjallinen rappioteematiikka sidotaan osaksi yhteiskunnassa tapahtuneita valtasuhteiden muutoksia nimenomaan vuosien 1905–18 välisenä aikana. Kysymme, miten erilaisten rappiokuvauksien avulla määriteltiin sivistyneistön ja kansan välisiä suhteita.

Monitieteisyys metodina

Tutkimamme aineisto koostuu kuvista, sanoma- ja aikakauslehdistä, kaunokirjallisuudesta, tietokirjallisuudesta, kirjeistä ja päiväkirjoista. Tavoitteenamme on monipuolisen aineiston avulla löytää uudenlaisia tulokulmia niin sivistyneistön muotoilemaan omakuvaan kuin ”kansankin” näkökulmaan.

Samalla kun lähestymme tekstien ja kuvien tuottamista kulttuurisena, historiallisena ja sosiaalisena prosessina, on tär-

keää ottaa huomioon ne fiktion ja kuvien tuottamiseen liittyvät ehdot, joiden sisällä näitä erilaisia aineistoja tuotettiin. Näin korostamme tutkimustemme tulkinnallisuutta, sitä, kuinka mikään tulkinta tai analyysi ei ole lopullinen, vaan valitsemamme näkökulmat ja käsitteelliset välineet avaavat aineistoja tietyistä tulokulmista. Pyrimme tuottamaan uudenlaisia metodologisia ratkaisuja pohtimalla, miten tulkinnat tuottuvat erilaisten aineistojen kautta.

Tällaisen kontekstualisoinnin avulla, jossa tarkasteltavana olevia tekstejä ja kuvia luetaan suhteessa 1900-luvun alun yhteiskuntaan ja kulttuuriin, on mahdollista jäljittää niitä diskursiivisia muodostelmia, jotka omalta osaltaan muodostivat vuoden 1905 jälkeisen kulttuurisen ja yhteiskunnallisen keskustelun kentän. Tutkimamme aineistot nähdään merkityksellisinä sen kautta, että niitä tarkastellaan osana erilaisten suhteiden verkkoa. Kysymys on kahdensuuntaisesta liikkeestä: samalla kun erilaiset määrittelyt muodostuivat osaksi kuvia ja kirjallisuutta, ne itsessään tuottivat aktiivisesti uusia puhetapoja ja määritelmiä kansasta/sivistyneistöstä/luokasta. Erilaisten yksityisten ja julkisten kuva- ja tekstiaineistojen avulla edellä mainittuja määritelmiä ja niiden välisiä rajanvetoja oli mahdollista pohtia, muokata ja tuottaa uudelleen.

Tutkimusprojektin tulokset julkaistaan laajassa artikkelimonografiassa. Projekti järjestää kaikille avoimen seminaarin 1.11.2007 Turussa. Lisätietoja siitä sekä projektista löy-

tyy nettisivuiltamme: <http://kuviteltukansa.utu.fi/>

*Heidi Grönstrand,
Kati Launis,
Maarit Leskelä-Kärki,
Kukku Melkas, Tutta Palin ja
Lea Rojola*